

KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN MEKÂNSAL HAFIZA AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hasan TAŞÇI¹

Öz

Yaşanılan mekânsal, toplumsal ve hatta ekonomik sorunlardan dolayı kentlerde zaman zaman bazı değişim ve dönüşümlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu değişimi sağlamak için mekâna müdahale edilerek yeni biçimlerin ve fonksiyonların ortaya çıkması sağlanır. Başta mimari olmak üzere, ekonomik, sosyal ve benzeri sorunların üstesinden gelmek için yapılan bu çalışmalar kentsel dönüşüm, kentsel yenileme olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’de son yılların en önemli gündemlerinden biri olan kentsel dönüşüm uygulamalarının önceliği can ve mal güvenliğini sağlamak olmasına rağmen zaman zaman eleştirilere maruz kalmakta, yapılan uygulamaların mahsurları ortaya konulmaktadır. Bu mahsurlardan birinin de eski mekânsal dokunun muhafaza ettiği kentsel hafızanın yenilenmeyle birlikte tamamen veya kısmen ortadan kalkması olduğu söylenebilir. Bu çalışmada kentsel hafızayı oluşturan parametreler göz önüne alınarak kentsel dönüşümün mekânsal hafıza üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

Anahtar Kelime: Mekân, fonksiyon, mekânsal doku, kentsel dönüşüm, kentsel hafıza

¹Dr., Esenler Prof. Dr. Sadettin Ökten Şehir Düşünce Merkezi Bilim Kurulu Üyesi, hbcordanoglu@gmail.com, ID-0000-0002-8323-9169

EVALUATION OF URBAN TRANSFORMATION IN TERMS OF URBAN MEMORY

Abstract

Due to the spatial, social and even economic problems experienced, some changes and transformations are needed in the cities from time to time. In order to achieve this change, new forms and functions are created by intervening in the space. These studies, which are carried out to overcome economic, social and similar problems, especially architectural, are defined as urban transformation and urban renewal. Although the priority of urban transformation applications, which is one of the most important agendas of recent years in Turkey, is to ensure the safety of life and property, they are sometimes criticized and the objections of the implementations are revealed. It can be said that one of these objections due to renewal of the space is the complete or partial disappearance of the urban memory preserved by the old spatial texture. In this study, the effects of urban transformation on urban memory will be discussed by considering the parameters that make up the urban memory.

Keywords: Space, function, spatial texture, urban transformation, urban memory

1. GİRİŞ

Türkiye’de son yılların en önemli şehircilik gündemlerinden biri olan kentsel dönüşüm, verilen ehemmiyete de uygun olarak birçok araştırmaya da konu olmuş ve neredeyse bütün yönleriyle ele alınmıştır. Ülke nüfusunun önemli bir kısmının deprem riski altındaki bölgelerde yaşadığı ve bu bölgelerdeki yapı stokunun büyük oranının 1999 depreminden önceki mevzuat uyarınca inşa edildiği, dolayısıyla dayanıksız ve sağlıklı yapılarıdan oluştuğu göz önüne alınırsa kentsel dönüşümün önemi daha da iyi anlaşılacaktır. Zira insanların can ve mal emniyetlerinin düzeyi diğer başka etkenlerle birlikte yaşadıkları mekânın özelliklerine göre de değişmektedir. Bunların başında da konutların fiziksel dayanıklılığı ve gerekli donatıların varlığı gelmektedir. Diğer yandan fizikî yapıları, sosyal dokuları, ekonomik ve sosyokültürel sistemleri ile canlı organizmalara benzeyen şehirlerin varlıklarının devam etmesi de ortaya çıkacak ihtiyaçlara paralel olarak gerekli müdahalelerin yapılmasına bağlıdır. Çeşitli mekânsal dokulardan oluşan kentsel alanlar, zaman içinde değişen ihtiyaçlar, artan nüfus, plansız ve kaçak yapılaşma, doğal afetler ve buna bağlı olarak gelişen sorunlar yüzünden yıpranır ve işlevsiz hâle gelirler. Zaman zaman sosyolojik olarak ancak genelde fizikî olarak patolojik unsur hâline gelen bölgelerin içine düştükleri durumdan arındırılması, bünyenin genelini sağlığı ve varlığının devamı için gereklidir. Bilindiği gibi devletlerin en

önemli vazifesi, vatandaşlarının can emniyetini sağlamaktır. İnsan ihtiyaçları sıralanırken birinci sıraya konulan can güvenliği, devletlerin ve ona bağlı örgütlerin de ortaya çıkma sebebidir. Devlet bu görevini gerek ülkesinin dışından gelecek ve gerekse içeride oluşacak her türlü tehdidi ortadan kaldırarak yerine getirmekle mükelleftir. Bunun en önemli adımı ise önleyici tedbirlerin alınmasıdır.

Kentlere göçün ortaya çıkardığı yoğun nüfus artışı sonucu oluşan konut talebi karşısında merkezî ve yerel yönetimler yeterli olamayınca talebi karşılayacak kadar konut üretimi yapılamamış ve insanlar kendi çözümlerini kendileri üretmek zorunda kalmışlardır. Böylece imar planlarından uzak, herhangi bir mimarlık ve mühendislik uygulamasına tâbi olmayan, yağ lekeli şekilde gelişen, donatı alanları bulunmayan, deprem riskini göz ardı eden, sosyal ve kültürel ihtiyaçları karşılamaktan uzak, sadece barınma ve geçinme ihtiyacına yönelik konut alanları oluşmuştur. Şehirleri baskı altına alan göçlerin 1980 sonrasında daha da yoğunlaşması ve buna bağlı kontrolsüz kentsel alan gelişimi hızlı ve çarpık yapılaşmaya katkı sunmuş, bunun sonucu olarak, donatı alanları var olan yapıya hizmet edemez hâle gelmiş, yoğunluk düzeyi sürekli artış göstermiştir. Diğer yandan gelişen küreselleşmeye ve iletişim imkânlarıyla birlikte kentleşmeyle ilgili yeni algılar ortaya çıkmış; oluşmuş olan kalitesiz mekânsal dokunun yenilenmesi fikrine ilave olarak son senelerde yaşanan büyük depremlerin yıkıcı etkilerinin de dikkate alınmasıyla kentsel yenileme/dönüşüm kaçınılmaz hâle gelmiştir.

Kentsel dönüşüm; kentin herhangi bir nedenle çökmüş ve fiziksel olarak kentin içinde olmasına rağmen kentsel donatılara sahip olmayan, var olanları kaybetmiş, barınanların ihtiyaçlarına cevap veremeyen, en önemlisi de insanların can güvenliği açısından tehdit oluşturan alanların sosyal yapıyı koruyarak kente yeniden kazandırılmasını ifade etmektedir. Ancak bu dönüşümler esnasında sosyal yapı ve onun sahip olduğu hafızanın korunması meselesi ya göz ardı edilmekte veya istenildiği hâlde gerektiği kadar başarı elde edilememektedir. Hâlbuki mekân, sürekliliği sağlayan aslî unsurlardan biri olduğu için hafızanın zamanda tutunabilmesi mekânın korunma biçimiyle yakından ilgilidir.

Kentsel dönüşüm nedeniyle bir yerden bir yere taşınma diğerlerine nazaran daha keskin değişikliklere neden olmaktadır. Öncekinden farklı kentsel dokuları, konut tiplerini ve ilişkileri ortaya çıkaran kentsel dönüşüm uygulamaları neticesinde genellikle yaşanılan muhit, çevre, komşular ve eşya da değişmekte, kent hafızasının oluşturan unsurlar ortadan kalkmaktadır. Şehrin, mahallenin, sokağın veya hanenin hafızasını oluşturan öğelerin kısmen veya tamamen ortadan kalkması ise başta sağlık sorunları olmak üzere bazı önemli olumsuzluklara sebebiyet verebilmektedir. Bu çalışmada, kentsel dönüşüme tabi olarak yeni

konutlarına taşınan bireylerle de görüşmeler yapılmak suretiyle mekâna ve eşyaya dayalı hafıza kaybı ele alınarak uygulamanın insan-mekân-eşya-bellek üzerindeki etkileri değerlendirilecektir.

2. KENTSEL MEKÂN VE HAFIZA İLİŞKİSİ AÇISINDAN NESNELERİN ÖNEMİ

Türk Dil Kurumu sözlüğünde “yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, zihin” (<https://sozluk.gov.tr>, erişim tarihi: 29.10.2022) olarak bellekle eş anlamlı bir şekilde tanımlanan hafıza, Arapça “hfz” kökünden gelen “saklayan, muhafaza eden (şey veya kadın)” sözcüğünden alıntıdır (<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/hafiza>, erişim tarihi: 29.10.2022). Algıları saklayıp hatırlanmalarını sağlayan hafıza, insan zihninin eşya, mekân ve zamanla kurduğu ilişkinin neticesinde oluşan hatırlama kapasitesidir.

Chicago okulunun plüralist yaklaşımına göre mekân, insan davranışlarını belirleyen önemli bir etkidir. Bu yaklaşımda insanların ve cemaatlerin oluşum süreçleri mekân dinamiklerinin içinde anlaşılır hâle getirilmeye çalışılır (Yırtıcı, 2005, s. 61). Mekânla insan arasındaki karşılıklı bu ilişkiyi, mekân bellek bağıntısı açısından ele almak uygun bir yaklaşım tarzı olarak görünmektedir. Bellek yani anımsama mekâna bağlı bir olgu olduğundan, mimari mekânın nasıl bir anımsama imkânı sağladığı sorusuna cevap aramak gerekmektedir. Jan Assmann (2018) belleğe dair çalışmasında *mimetik bellek, nesnel belleği, iletişimsel bellek ve kültürel bellek* olmak üzere belleğin dört farklı boyutuna vurgu yapmaktadır. Belleği bir sanat olarak tanımlayan Assmann, onun icra yerinin mekân olduğuna vurgu yapmakta ve nesnelere önemine değinmektedir. Nesnelere mekânın mütemmim cüzü olup onlarsız bir mekân tahayyül etmem mümkün değildir.

“İnsan kendini bildi bileli yatak, iskemle, yemek ve yıkanma takımı, giysi ve alet-edavat gibi günlük özel eşyalardan, evler, köyler ve kentler, sokaklar, araçlar ve gemilere kadar; amaca uygunluk, rahatlık ve güzellik gibi hayaller, böylece bir anlamda kendini bulduğu şeylerle çevrilidir. Bu yüzden onu çevreleyen eşyalar bir anlamda kendinin yansımasıdır, geçmişini, atalarını hatırlatır” (Assmann, 2018, s. 27).

İnsanlar mekânla etkileşime girerek zaman içinde alışkanlıklar geliştirirler. Bunlar Aristoteles’in ‘beksis’inden (huy, iyelik) türeyen habitus kavramıyla ifade edilmektedirler. Orta Çağ felsefesinde sürekli yinelenen, alışkanlık hâline getirilmiş davranış biçimi için

kullanılan terim edinilmiş düşünce, davranış ya da beğeni kalıbı anlamlarına da gelmektedir (Güçlü, Uzun, Uzun, Yolsal, 2002: 640). İnsanların deneyimlerinin oluşturduğu evreni kültürel eylem kuramı içinde ele alan Pierre Bourdieu, bir sistem yaklaşımı geliştirmiş ve aktörlerin stratejist oldukları fikrinin habitus kavramı ile toplumsal yapılara bağlandığını belirtmiştir (Swartz, 2018, s. 144). Geçmiş deneyimlerin oluşturduğu evreni deneyim evreni olarak formüle edebilecek habitusun temel iki unsurunun mekân ve zaman olduğunu söylemek mümkündür. Bu ikisi olmadan hafızadan dolayısıyla hatırlamadan bahsetmek mümkün değildir. Mekân ve zaman ile hafıza arasındaki oluşturan ve oluşan ilişkisinin tersinin de doğru olduğunu söylemek mümkündür. Pierre Nora'ya göre (2022, s. 21) tarihin aktardığı hafıza olmasaydı mekânlar da olmazdı.

Mekân ise; fizikî mekân, zihinsel mekân, psikolojik mekân, hayalî mekân, tarihî mekân ve ideal mekân olarak tasnif edilmektedir (Soykan, 2008, s. 34). Kentsel mekânın salt bir fizikî öge durumunda olmayıp, bahsi geçen mekân türlerinin tamamının toplamı olduğunu söylemek mümkündür. İnsanın içinde bulunduğu zihinsel ve psikolojik durumun biçimlendirdiği hayallerinin fizikî mekâna yansiyarak tarihî süreç içinde gelişmiş şekli olarak ortaya çıkan fizikî çevre, bu açıdan mekânın bütün katmanlarını işgal etmektedir. Bellek ise bir başka açıdan; öznel bellek, toplumsal bellek ve nesnenin belleği diye üçe ayrılıp değerlendirilmektedir (Soykan, 2008, s. 34). Bir şehrin var olan veya oluşturulmaya çalışılan kimliğinin, mekânın bu altı katmanının, belleğin üç katmanı ile karşılıklı ilişkisinden doğduğu söylenebilir. Bu durumda bir kombinasyon hesabıyla insan-mekân ilişkisinin oluşumunda kaç türlü alt ilişkinin var olduğu anlaşılmaktadır. Her bir bellek türünün, her bir mekân türüyle ayrı ayrı ilişkisi insan ile mekân arasındaki ilişkiler ağının bütünü oluşturmaktadır. İnsanın binlerce yıllık tarihî ve kültürel birikimiyle biçimlendirdiği mekân, zaman içinde kazandığı birikim ile –Rossi bunu “şehrin ruhu” diye tanımlamaktadır– insanı biçimlendirip şehre anlam katmaya başlamaktadır. Murat Akan, bu ruhun büyüklüğünü anlatırken “mega hafıza” betimlemesini kullanmıştır (2006, s. 5). Toplumla mekânın zaman içinde oluşturdukları bu hafıza “kolektif hafıza” veya “mekânın hafızası” diye adlandırılabilir.

Diğer yandan, bellek, tarih ve kimlik üzerine yakın zamanın ürünü olan söyleme göre, yerler veya alanlar, gündelik hayatın bir parçası olmaktan çıktıkları noktada anlam kazanırlar veya Pierre Nora'nın öne sürdüğü gibi bellek alanı (*lieux de memoire*) geçmişten koptuğu ve belleğin gerçek anlamı, ortamı (*milieux de memoire*) yok olduğu anda ortaya çıkarlar. Bu kesişme noktalarında (*points de captation*) kurgulanan bellek alanları, en azından bir süreliğine sabit ve istikrarlı anlamlar kazanmaktadırlar (Alic, 2009, s. 64). Ancak yerler gündelik

hayatın bir parçası olmaktan çıksa bile hatırlama figürleri belli bir mekânda cisimleştirilmek ve belli bir zamanda güncelleştirilmek isterler. Yani coğrafî ya da tarihî anlamda olmasa da daima somut bir mekâna ve zamana dayanırlar (Assmann, 2018, s. 46). Kentsel mekânının kullanıcısıyla çevresi arasındaki etkileşimin dayanağı olan bu durum aynı zamanda bireyin algısındaki kent imgesini de oluşturmaktadır. Ersoy'a göre bireyle çevresi arasındaki ilişki sürekliliği olan bir etkileşim sistemidir:

“Birey ve çevresi arasındaki ilişki karşılıklıdır ve bireyin çevresi, çevrenin de birey üzerinde etkinliği sürekli beslenen bir etkileşim sistemi oluşturmaktadır. Kent imgesi, birey ve çevresi arasında kurulan ilişkinin somutlaştığı bir noktaya veya alana yönelik birey tarafından algılanan etkidir. Bireyin kentsel çevrede edindiği izlenimlerdir. Bireyin kentsel çevreyi anlatırken veya tarif ederken kullandığı elemanlardır” (2016, s. 192).

İnsanın doğumdan itibaren kullandığı eşya, alet-edevat, araç-gereç, konut, ulaşım araçları, mekânlar, geçirdiği zaman ve duygularına bağlı olarak eşyayla ve mekânla kurduğu ilişki onun belleğinde yer ederek hafızasını oluşturur. Kentsel mekân ve hafıza ilişkisi de insanla eşya, mekân ve zaman arasındaki ilişkiye benzemektedir. İnsanla mekân arasındaki ilişki bu kez tersine dönmekte ve insanın zaman içindeki serüveni mekânın hafızasını ortaya çıkarmaktadır. İnsanla karşılıklı ilişki içinde varlığını sürdüren mekân, Bachelard'ın (2008, s. 43) tanımlamasıyla “binlerce gözünde zamanı sıkıştırılmış olarak tutmaktadır.” İnsanlar hatıralardan bahsederken olayı anlamlı hâle getirebilmek için sürekli olarak bir mekâna atıfta bulunurlar. Hatta mekâna dair ayrıntılar hem hatırayı daha canlı hâle getirmekte hem de dinleyen veya okuyanlar için daha anlaşılabilir kılmaktadır. “Zaman ve mekâna tutunarak varlığını idrak eden insan, yaşanmış bir hayatın izini sürmek için hafızaya ihtiyaç duyar. Geçmişin, şimdiki zamana eşlik edebilmesi ve kurucu işleviyle geleceğe sesini duyurabilmesi için hafızayı sağlıklı bir şekilde aktaracak taşıyıcılar gerekmektedir” (Burcu Yılmaz, 2019, s. 13). Edebî metinlerde tasvir edilen mekânlara dair ayrıntılı betimleme çabalarının da bu düşüncenin sonucu olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür:

“Bir hafıza birimi olarak mekân, insana dair pek çok şeyi taşır, temsil eder. İnsanın unuttuğu, hayatın hızına kurban verdiği kimi ayrıntıları mekân depolar ve bazen ortaya serer. Tanık olduğu tüm sıcaklığı yani hayatı, mekân dondurur... Çünkü mekân kendine dokunan, bakan ve kendini dokuyan o hayatı, o hatırayı muhafaza etmekte, hafızasına almakta ve zaman zaman bu hazineden hisseler dağıtmaktadır. Nasıl, mekânın varlığı bir hafızaya, o hafızadan dağılan hatıralara denk ise mekânın kaybı da aynı şekilde o hafızanın dağılmasına, o hafızadan

dağılacak hatıraların yok olmasına işarettir. İnsanın, mekâna bakınca bir şeyleri görmesini, bir şeyleri aramasını böyle anlamak gerekir” (Alver, 2010, s. 38).

Rossi (1999, s. 103) bir mekân ile oradaki kentsel öğeler (ki bunların arasında insan da vardır) arasındaki ilişkiyi “locus” olarak tanımlar. Ardından da locusun bireyi ve toplumu nasıl etkilediğini sorar. Özetle cevabını almak istediği soru, çevrenin bireyi nasıl etkilediğidir. Rossi’ye (1999, s. 130) göre; “bir grup bir mekânın bir parçasıyla karşılaştığı zaman, onu kendi imgesine çevirir. Aynı zamanda kendini de kendisine direnen maddî şeylere uyarlar. Kendini inşa ettiği çatının içine kapatır. İnşa ettiği bu yapıyla olan ilişkisi onun fikri alanına geçerek onun yerini alır.” Bu tanımlamada genel olarak insanın eşya ve mekân ile olan münasebeti özetlenmiş görünmektedir. İnsan gerek eşya ve gerekse çevre ile mutlak bir etken ve edilgen pozisyonda ilişki içinde olmayıp aralarında karşılıklı bir etkileşim ilişkisi söz konusudur. Bu ilişkideki unsurların billurlaşması ise, Rene Guenon’un (2006, s. 108) belirttiği gibi, “varlığın kendi deruni tabiatıyla çevre üzerinde meydana getirdiği tesir tarafından belirlenecektir.” Yukarıda bahsedilen mekân-insan arasındaki karşılıklı etkileşim göz önüne alındığında çevrenin ve eşyanın da zaman sürecinde kendilerine has tabiatlarıyla insan üzerinde meydana getireceği tesir söz konusu olacaktır. Mekânın değişimi ise tamamen olmasa bile kısmen bu tesirin ortadan kalmasına ve hafızanın kaybına sebebiyet verecektir. Çünkü maddî veya tinsel insan yapıtı her nesne kendisinde insanın düşüncelerini, duygularını, yaşam tarzını da dolaylı olarak yansıtır (Soykan, 2008, s. 37). Böyle bir değişiklikte hafıza kaybının boyutunu belirleyecek unsurların mekânın (semt, sokak ve konut), eşyanın, manzaranın, sesin, rengin ve hatta kokunun değişimi olduğunu söylemek mümkündür.

3. BİR İYİLEŞTİRME UYGULAMASI OLARAK KENTSEL DÖNÜŞÜM

Fârâbî’ye göre şehir bütün uzuvlarının yardımlaştığı tam ve sıhhatli bir vücuda benzer. Bu durumda çeşitli nedenlerden dolayı bütün uzuvlarının birbiriyle yardımlaşmadığı, birinin diğerinin hareketlerini algılayamadığı vücut ise felçli olarak tanımlanabilir. Böyle bir vücut için gerekli olan şeyin uygun bir tedavi yöntemi olduğu aşikârdır. Benzer şekilde birbirinden fizikî, sosyal, kültürel veya başka etkenlerden dolayı kopukluk arz eden sorunlu alanlardan oluşan şehirlerin de bir tedavi sürecine tâbi tutulup tam ve sıhhatli bir hâle getirilmesi gerekmektedir. Bazı sorunların yaşanmasına sebep olan değişime uğramış bir bölgenin ekonomik, fiziksel, sosyal olarak iyileştirilmesini hedefleyen kentsel dönüşüm, kentsel sorunlara çözüm önerileri sunma amacı taşıyan, kapsamlı bir eylem ve vizyon olarak tanımlanmaktadır. Sorunları çözme yaklaşımı kentsel dönüşümü kentsel sürdürülebilirliğin bir aracı hâline getirmektedir. En büyük kentsel dönüşüm projelerinden olan Paris'in kentsel

dönüşüm çalışmalarında amacın şehri kurtarmak olduğu bilinmektedir. Michel Carmona (2000, s. 103) birçok kişinin can çekişen Paris'in içinde bulunduğu açmazlardan kurtulduğunu görmeyi arzulamakta olduğunu belirterek bu amacı açıkça ortaya koymaktadır. Ahmet Yılmaz'a (2016, s. 87) göre kentsel dönüşüm meselesi sürdürülebilir kentsel yaşamdan bağımsız olarak ele alınamaz. Ancak Yılmaz'ın kastettiği sürdürülebilirlik kurulan fiziksel çevrenin aidiyet duygusunu da beraberinde taşıması, bu ise insan ile eşya ve mekânın ilişkisinin korunmasıyla yani hafızanın varlığını devam ettirmesiyle mümkündür.

“En basit anlamıyla, kentsel alanların var olan durumdan başka bir biçime girmesi, başka bir durum alması” (Ersoy, 2016) olan kentsel dönüşüm, kapsamlı ve bütünleşik bir vizyon ve eylem olarak bir alanın ekonomik, fiziksel, toplumsal ve çevre koşullarının sürekli iyileştirilmesini sağlamaktır. Bu vizyonun bir çıktısı olarak yürütülen kentsel dönüşüm faaliyetlerinde bir süreklilik söz konusudur. Ancak başta Barcelona olmak üzere dünyada birçok yerde benzer uygulamalara rastlamak mümkünken ülkemizdeki kentsel dönüşüm faaliyetlerinin böyle bir vizyon çerçevesinde yürümediği söylenebilir. Zira Türkiye'deki kentsel dönüşüm çalışmalarına bakıldığı zaman bölgeler hâlinde ve parçalı dönüşümler yapıldığı, yapılan çalışmaların ise sürekli olmadığı görülecektir. Ayrıca gerçekleşen uygulamalara bakıldığında kentsel dönüşüm projelerinin sosyal ve kültürel dokuya zarar verdiği de söylenebilir.

Bilindiği üzere Türkiye Avrupa'dan yaklaşık 150 sene sonra sanayileşme sürecine girmiştir. Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte, 5. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar, yani neredeyse bütün Orta Çağ boyunca çöküntü yaşayan ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Avrupa şehri, Sanayi İhtilâli ile yeni bir döneme ve anlayışa girmişken, Türkiye'de ise bu süreç yaklaşık 150 sene sonra yaşanmaya başlamıştır. Diğer yandan Avrupa'da yaklaşık 200 sene devam eden bu süreç, Türkiye ve benzer diğer ülkelerde çok daha hızlı bir akışla 40-50 yıllık zaman dilimlerine sıkıştırılmıştır. Kentin fizikî ve sosyolojik dönüştürme gücünün tesirini yok edecek bu hızlı kentleşme süreci tam tersi bir etkiyle gerek mekânsal olarak ve gerekse toplumsal olarak şehri dönüştürmüş, ortaya patolojik görünümlü kentsel dokular ve toplum unsurları çıkmıştır.

Ülkemizde gecikmeli de olsa bu kadar hızlı ve ani gerçekleşen sanayileşme süreci, kırsalda yaşayan halkı, İstanbul, İzmir, Ankara, Kocaeli, Bursa gibi sanayileşmenin hızlı olduğu kentlere doğru göçe sürüklemiştir. Özellikle 1950-1960 yılları ile 1980-1990 yılları arasındaki liberal politikalara bağlı olarak büyük kentlere, önemli göçler gerçekleşmiştir. Bu durumun

sonucu olarak kentin sosyal, kültürel ve fiziksel yapısından uzak ancak kentte yaşamak zorunda olan yeni bir kitle ortaya çıkmıştır. Bunun neticesinde ise büyük çoğunluğu sanayi sektöründe çalışan ve kentsel yaşama ayak uydurma çabası içinde olan insanların barınma ihtiyacı söz konusu olmuştur. Geçinme ve barınma öncelikli şehirleşme ise ortaya çarpık, sağlıksız ve dayanıksız yapı stokunu çıkarmıştır. Sağlıksız mekânsal örgütlenme zaman içinde şehrin ekonomik ve sosyal yapısını da olumsuz yönde etkilemeye başlamış ve önceliği mekânsal iyileştirme olan kentsel dönüşüm çalışmaları gündeme gelmiştir. 1999 Marmara depreminin de etkisiyle bu çalışmalar hızlanmış, 2011 Van depremiyle ise konunun yasal düzenleme boyutunda ele alınması gündeme gelmiştir.

Kentlerde büyüme ve göç o kadar hızlı ve tahripkâr biçimde olmaktadır ki şehir, oluşan yeni yapı ile anlamlı bir kimlik kazanamadan yapı yeniden değişmektedir. TÜSİAD tarafından 1995 senesinde yapılan bir çalışmada “kent kimliği sorunu” hızlı kentleşmenin yarattığı sorunlardan biri olarak ortaya konulmuştur (TÜSİAD, 1995, s. 73). Hızlı kentleşme kentin fizikî ve sosyal örüntüsünün yarattığı dönüşüm hızından daha büyük bir hızla kentsel mekânı ve bireyi dönüştürmekte, dolayısıyla şehirlerde sorunlu bölgeler ortaya çıkmakta ve bireyler kentle iletişim kurmakta zorlanmaktadır. Son zamanlarda ortaya konulmaya çalışılan kentsel dönüşüm projeleri ise bu hızın ortaya çıkardığı sorunlara çözüm üretme konusunda yeterli olamamaktadır. Büyük bir hızla inşa edilen, donatı alanları olmayan ve sadece pratik barınma ihtiyacını karşılayan mekânların kendine özgü insan tipini ortaya çıkardığını, söz konusu bu bireyin ve oluşturduğu sosyal grupların ise kentin bütünü için sorunlar teşkil ettiklerini söylemek mümkündür. Bu sorunların ortadan kaldırılması ve şehirlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için yenilenmeye ihtiyaçları vardır. Aksi hâlde korozyona uğrayan yapı bir müddet sonra kullanılamaz hâle gelir ve tarihte birçok örneğine rastlanıldığı gibi yeni antik kentler ortaya çıkar. Bunun önüne geçmek için önleyici bir faaliyet olarak kentsel dönüşüm süreklilik arz etmelidir. Çünkü Jakobs’un (2011, s. 211) da belirttiği gibi “zaman bir kuşağın ihtiyaç duyduğu mekânı başka bir kuşak için fuzuli mekâna dönüştürebilir.”

Sürekli değişim ve gelişim hâlinde olan şehirler tıpkı imar ve diğer bayındırlık faaliyetleri gibi süreklilik arz eden kentsel dönüşüm çalışmalarına da muhtaçtırlar. Oysa Türkiye ve bazı başka ülkelerde kentsel dönüşüm çalışmaları doğal afetlerden sonra hatırlanmakta ve birkaç lokal uygulamadan sonra unutulmaktadır. Ancak bilinmektedir ki şehirler sürekli ve tedrici olarak değişim ihtiyacı üretirler. “Sokakları, semtleri iyi işler hâle getirmek (yani esasen çeşitlilik yaratma şartlarını sağlamak) ve iyi işler tutmak öyle ha deyince başlayacak bir şey

değildir. Ama öte yandan hiçbir zaman tamamlanamamış ve tamamlanamayacak bir iştir” (Jacobs, 2011, s. 312).

Türkiye için kentsel dönüşüm sürecinin “güdülenmiş bir süreç” olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu süreç, kentsel dönüşüm denilince hemen hemen herkesin aklına gelen Paris’in kentsel dönüşümünde olduğu gibi kentsel kaygılarla gerçekleştirilmemektedir. Bu süreci ortaya çıkaran en önemli muharrik unsur deprem olgusu ve dayanıksız yapı stokudur.

4. KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN HAFIZA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Kentsel dönüşüm uygulamaları bir taraftan başta güvensiz konutlar sorununu çözmek, kentsel doku içinde sorun oluşturan alanları iyileştirmek gibi bazı faydalar sağlarken, diğer yandan da şehrin hafızasının kaybolmasına dair olumsuz bir etki de yapmaktadır. Bazı şehirlerde süreklilik arz eden, bazılarında ise konjonktürel olarak uygulanıp sonra terk edilen kentsel dönüşüm uygulamaları birçok farklı amaç için hayata geçirilmektedir. Peter Roberts bu amaçları beş temel başlık altında toplamaktadır (Ersoy, 2016, s. 223):

- Kentin fiziksel koşulları ile toplumsal sorunları arasında doğrudan bir ilişki kurulması. Kentsel dönüşüm projeleri toplumsal bozulmanın nedenlerini araştırarak, bu sorunlara çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlar.
- Kent dokusunu oluşturan birçok ögenin fiziksel olarak sürekli değişim ihtiyacına cevap vermek.
- Kentsel refah ve yaşam kalitesini artırıcı başarılı bir ekonomik kalkınma yaklaşımı geliştirmek.
- Kentsel alanların etkin biçimde kullanımının ve gereksiz kentsel yayılmadan kaçınılmasını sağlama.
- Toplumsal uzlaşma yoluyla kentsel politikanın şekillendirilmesi.

Kentsel dönüşüm çalışmalarından en büyük beklentiler şehrin fiziksel ve sosyal yapısında meydana gelen sorunlu hatta patolojik unsurların ortadan kaldırılarak sürekliliğin sağlanmasıdır. Genellikle şehirlerde mekânsal ayrışmalar yaşanmakta ve çöküntü alanları diğerleri için rahatsızlık verir duruma gelmektedir. Paris’in kentsel dönüşüm öncesindeki hâlini Balzac şu şekilde tasvir etmektedir:

“Louvre, bütün endamıyla, karşıdaki şu pisliği yok edin diye haykırıyor. Gün ışığı o yıkık dökük binaların arasından kendine geçecek bir yol bulamıyordu... Louvre boyunca uzanan

binaların balçık içinde var olmaları Fransızların akıl ve mantığın dışına çıkmaktan hoşlanıp olduklarını gösterir nitelikte... İnsan böyle bir yerde ne tarz insanların yaşadığını, Paris gecenin zifiri karanlığına büründüğünde bu sokakların hangi vahşet sahnelerine yakın olduğunu merak ediyordu ister istemez... Bu mahalle muhtemelen başkentlerin özelliği olan sefaletle tantanalı hayat tarzını iç içe barındırma durumunu, başkentlerin kraliçesi Paris'in de yaşattığını simgelemek için anlamlı ve gerekli görülmüş olmalıydı (Carmona, 2000, s. 158).

Amaçlarından biri, belki de en önemlisi Balzac'ın betimlediği dokuyu değiştirmek olan Paris'in kentsel dönüşüm çalışmalarından elde edilen başarıyı ise İmparator III. Napoleon meclis üyelerine yaptığı konuşma ile özetlemektedir: “Her yıl, yeni yolların açıldığını, kalabalık tıkış tıkış mahallerin ferahladığını, bina sayısının artmasıyla kiraların ucuzladığını, işçi sınıfının zenginleştiğini, sefaletin azaldığını ve Paris'in gittikçe kendinden beklenenleri daha istikrarlı bir şekilde yerine getirebildiğini göreceğiz” (Carmona, 2000, s. 264).

Yukarıdaki gerekçelerin biri veya birkaçı için yapılmış olan kentsel dönüşümlerde elde edilecek neticenin diğer amaçları ne oranda gerçekleştirebildiği belli olmasa da ikinci maddede yer verilen fiziksel öğelerin değişiminin gerçekleşeceğini söylemek mümkündür. Yunan filozof Herakletios'un “aynı nehirde iki defa yıkanılmaz” sözüyle vurgulamak istediği şey her kentsel dönüşüm süreci sonunda ortaya çıkmaktadır. Yeni inşa edilen mekânlar artık eskileri değildir. Hatta her taşınmada gerçekleştiği gibi eşyaların da tamamı eskiler olmayacaktır. Kısaca mekân, çevre, gökyüzü, eşyalar, sesler ve kokular değişmiş olacaktır. Ebru Burcu Yılmaz, Türk Edebiyatı'nda hafızayı oluşturan kentsel mekânlara yer verdiği eserinde hafıza ve kimlik mekânı olarak evleri, şehirde yaşayan özel insanların hatıralarıyla oluşmuş özel mekânları, cami, külliye, tekke gibi uhrevî mekânları, mahalle ve sokakları, sesleri ve kokuları, kahvehaneleri, ölüm mimarisi diye tanımlayarak mezarlıkları ve ticaret mekânlarını sıralamaktadır (Burcu Yılmaz, 2019). Kentsel dönüşüm ise bütün bunları ya değiştirmekte ya da insanı hatıralarını oluşturan bu alanlardan koparıp başka bir yere sürüklemektedir.

Kentsel dönüşüme tâbi tutulan alanlarda genellikle; bulunduğu sokağın yüzlerce yıllık birikimini gözeneklerinde saklayan taşlar ortadan kaybolmakta, mekânın biçimi ve fonksiyonu değişmekte, sakinleri ise farklı sebeplerden dolayı başka yerlere taşınmaktadırlar. Ortaya yeni bir doku, yeni işlevler, farklı mekân kullanıcıları ve bambaşka ritüeller çıkmaktadır. Sürecin sonunda ortaya çıkanın ne olduğunun da açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Kentsel dönüşümün ortaya çıkardığı önemli sonuçlardan biri insanların

hatıralarını barındırdıkları evlerinden çıkmalarıdır. Bachelard'ın tanımlamasıyla “ayrıcalıklı bir varlık” olan evi ayrıcalıklı hâle getiren şey şüphesiz ki kullanılan inşaat malzemesi ve konutun konumu değil, orada yaşayanların hatıralarıdır. Bir yer değiştirme sürecinde ise bu hatıralar ortadan kaldırılmaktadır.

Toplumsal hafıza mekânın zaman içindeki hareketiyle ortaya çıkar. İnsan bir şeyi hatırlamak istediğinde geriye doğru bir zaman yolculuğuna çıkıp olayın gerçekleştiği mekâna ulaşır Assmann (2018, s. 39). İsraililerin varlıklarını sürdürme çabalarının temelinde Lekha Dodi şarkısında yer alan “Koru ve Hatırla” sözlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Buna göre mekân değişmiş veya dönüşmüşse hatırlamanın temel unsuru da ortadan kalkmış olacaktır.

“Yer ve mekân, sürekli, insana kendini hatırlatır, kendini işaret eder; köklerini, bağlarını, tutamaklarını, iplerini. Yer ve mekân bir bağ metaforu olarak varlık kazanır ve varoluşu sürekli taze tutar. İnsanı çepeçevre kuşatır, bir an yalnız bırakmaz onu; doğduğunda bir hastane odası yahut ev, öldüğünde bir mezar, şeklinde ona yapışır adeta. Mekânlardan geçe geçe, mekânları geçe geçe insan kendini bulur, kendini inşa eder, kendini gerçekleştirir. Bu denli kendini kuşatan gerçeklik elbette onun muhayyilesinde, hayatının saklı yanlarında, bütün bir ömründe canlı, pörsümez karşılıklar üretecektir. İnsan mekânlara öylesine uğrayıp geçmez; orada kalır. Birikir, kendini biriktirir, damıtır, kazır. Bir hafıza ve hatıra abidesi olarak yükselir mekân” (Alver, 2010, s. 38).

Hatırlama eyleminin faili olan bireyler hafızayı bünyesinde barındıran ve bu açıdan kentsel kültürün bütünleyici aracı olan mekânla irtibat kurarlar. Hatırlamanın mekânsallaşmasına en iyi örneklerden biri Şair Simonides'in öyküsüdür. Simonides, şans eseri büyük bir tören salonunun yıkılması sonucu hayatta kalan tek kişidir, geri kalan herkes yaşamını yitirmiş ve tanınmayacak hâle gelmiştir. Şair tüm cesetlerin kimliklerinin tespitini sağlar, çünkü kazadan önce kimin nerede oturduğunu beynine nakşetmiştir (Assmann, 2018, s. 225).

Mekânın değişmesi ve/veya ortadan kalkması hafızayı da ortadan kaldıracı etki yapar. Bu durumu ele alan Pierre Nora'nın hafıza mekânları kavramı hafızanın mekân üzerinden oluşumuna işaret etmektedir. Değişime uğrasa bile fiziksel olanla sembolik olanın birbirine tutunmasıyla, kolektif hafıza varlığını sürdürür. Süreklilik ve dirilik, en anıtsal olandan, basit bir sokak adına kadar, mimari kültürün en önemli yansımalarından, sıradan bir konut dokusuna kadar, mekânda ve mekânsal olan pek çok unsurda üretilir (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/192499>, erişim tarihi: 06.11.2022).

Ancak kentsel dönüşüm süreci neticesinde bir yerden bir yere taşınma veya aynı yerde yeni bir mekân inşa etme söz konusu olmaktadır. Yani coğrafi konum olarak aynı nokta olsa bile mekân, çevre, konut ve manzara farklılaşmaktadır. Ortadan kaldırılan eski mekânla birlikte o mekânlara özgü taşınabilir her şey de yitirildiği gibi yaşama düzeni de değişmiş; yeni bir yaşam düzenine geçilmiştir (Sakaoğlu, 2010, s. 29). Esenler’de gerçekleştirilen kentsel dönüşüm sonrasında eski sokağındaki müstakil evinden yeni konutların giriş katına taşınan Mustafa Yumurtacı, eski evindeki alışkanlıkları yeni konutuna da taşımak isteyince site yönetimi tarafından uyarılmasını ve balkonunun önüne ektiği sebzeler sökülüp yerine peyzaj uygulaması yapılmasını oğlu Şeref Yumurtacı şöyle anlatıyor:

“Eski yerimizde babamın evi bahçeli evdi. Yeni taşındığımız yerde de giriş kat dairesine taşındı ve penceresinin önünü düzenleyip soğan, maydanoz gibi şeyler ekti. Ancak site yönetimi ikaz edip o alanın peyzaj alanı olduğunu belirtip söktürdüler. Babam bu durumu kabullenmekte zorlanıyor. Balkonun önünde bir bahçeyi neden ekip biçemeyeceğine anlam veremiyor. Şimdi eski bahçesi ve o bahçede oluşan alışkanlıklardan geride bir şey kalmadı. Eski binamızda ayakkabılıklarımız kapının dışındaki ayakkabı dolaplarındaydı. Yeni taşındığımız yerde ayakkabılarımızı içeriye alıyoruz. Ayrıca çamaşır kurutma alışkanlığımız değişti. Eski binamızda balkona ip asılıp çamaşır kurutulurken, burada binanın dışından görülecek bir şekilde çamaşır kurutma yapılamıyor” (09.11.2022 tarihinde Esenler Prof. Dr. Sadettin Ökten Şehir Düşünce Merkezi’nde yapılan görüşme). Her taşınma sonucunda yeni mekânın etkisiyle beğeniler değişebildiği gibi, çevrenin zorlamasıyla da bazı değişiklikler ortaya çıkabiliyor. Bourdieu’e göre (2016: s. 192) “bir kişi ya da bir grubun pratikleri ve özelliklerinin bir bütünü olarak görülen beğeniler, ürünler ile beğeni kategorisi arasındaki bir karşılaşmanın (önceden mevcut bir harmoninin) ürünüdür.” İnsan zaman içinde beğenilerini nesne ile özdeşleştirerek onlara uygun eşyaları seçtiğine göre beğenilerin değişmesiyle de mekânda değişikliklere gidebilir. Ancak kentsel dönüşüm sonucundaki değişikliklerin bir beğeni değişiminden çok mekânın değişimini de içeren şartlarından kaynaklandığı söylemek mümkündür.

Kentsel dönüşüm sürecinde mekânın desantralize edilmesiyle ortaya çıkan bir başka sonuç ise zaman içinde oluşturulmuş mahalle unsurunun ortadan kalkmasıdır. Son zamanlarda daha çok nostaljik bir söylem olarak dile getirilen mahalle aslında uzun bir zaman önce toplumsal hayatın odağı olmaktan çıkmış durumdadır. İnsanların bir özlem olarak dile getirdikleri mahalle, bugün özlem duyulan bazı fonksiyonları yerine getirdiği için değer kazanmıştır. Osmanlı şehir deneyiminin en büyük çözüm noktalarından olan mahalle yalnız bir idari

kategori değil, bir kültürel yapı ve cemaat oluşumunu da ifade etmektedir. Kentsel dönüşümle birlikte genellikle kapalı konut sitelerine taşınmakta, daha önceki hayattan ve ortamdan çok başka bir ortama yerleşilmektedir. Bundan dolayıdır ki kentsel dönüşüm sürecinin kapalı konut sitelerinden bağımsız olarak düşünülmesi mümkün değildir.

Unutulmamalıdır ki toplum dediğimiz olgu bir sosyal kontrattır. Ancak Blakely'nin dediği gibi, "sosyal kontak olmadan, sosyal kontrat olmaz." Ülkemizde uygulanan kentsel dönüşüm süreci kapalı konut sitelerinin varlığını hızlandırmış, mekânın geçirgenliğini ortadan kaldırmış, arınmış topluluklar ve arınmış hayatlar ortaya çıkmış ve Richard Sennett'in iddia ettiği gibi kamusal alan çökmüştür. Oysa toplumun her kesimi için sosyallik, kimlik, değer paylaşımı ve benzeri olumlu unsurlar kamusal alanda ortaya çıkmakta ve çoğalmaktadır.

Mahalle, bizim sokak, mahalle bakkalı gibi birçok uygulamayı ortadan kaldıran, değiştiren kentsel dönüşüm sürecinin ortaya çıkardığı en önemli değişikliklerden biri de eski eşyaların yenileriyle değiştirilmesidir. Kentsel dönüşüm neticesinde konutlarını değiştirenlerin önemli bir kısmı taşınılan yeni evin biçimine uyumsuzluk, eskiden kurtulma arzusu, çevre baskısı gibi birçok gerekçe ile eşyalarını değiştirmektedirler. Bu durum eşya ile birlikte hafızanın ve hatıraların da kaybolması anlamına gelmektedir. Yeni evine götürmediği eşyasının bir kısmı için şimdilerde "keşke atmasaydım" diye Şeref Yumurtacı eşya değişim olgusunu şu şekilde ifade etmektedir:

"Oruçreis Mahallesi'nde babam ve kardeşimle yakın oturuyorduk. Dönüşüm sonrası üçümüz de yeni konutlara taşındık. Eşyalarımın yaklaşık % 60-70'ini yeniledim. Kardeşim ise eşyasının %100'ünü yeniledi. Babam da tüm eşyasını yeniledi. Eski eşyaların bir kısmını ihtiyaç sahiplerine verdik ama çoğu atıldı. Yeni taşınan komşularımızdan görüyorum ki eski eşyalarını yeni konutlara taşıyıp, yeni çevrenin baskısıyla onları değiştiriyorlar. Çünkü yeni yerimizde sürekli atılan eşyalar görüyorum. Getirmediğim eşyalarımın bir kısmının bende önemli hatıraları vardı. Üniversite öğrencisiyken aldığım bir kitaplığım vardı. Yeni evimizde yeni aldığımız eşyalarla uyumlu olmayınca o kitaplığı getirmediğim ve parçalayıp çöpe attık. Burs parasıyla aldığım bir kitaplığı ve şimdi 'keşke atmasaydım' diyorum" (09.11.2022 tarihinde Esenler Prof. Dr. Sadettin Ökten Şehir Düşünce Merkezi'nde yapılan görüşme).

Mekâna, mekânın içindeki objelere, çevreye, ses ve koku gibi unsurlara bağlı bir olgu olan hatırlama yaşlılar için ise çok daha önemlidir. Yaşlılar olayları varlığına alıştıkları imgeler üzerinden algılar ve yorumlarlar. Kentlerin dönüşümünün gerçekleştiği süreçlerde yaşlıların

durumu çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Kent yaşamında meydana gelen değişmelerle uzun süredir kent merkezlerinde yaşayan yaşlılar hem ekonomik hem de toplumsal açıdan yeni mekânlara uyum konusunda zorlanmakta ve bundan dolayı da kentsel mekânlardan giderek uzaklaşmaktadırlar (Arık, 2021, s. 48, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1963124>, erişim tarihi: 08.11.2022). Çünkü imgeler ortadan kalktığında veya değiştirildiğinde bunu kabul etmekte zorlanırlar. Torunlarına ait odanın eşyalarının değiştirilmesini kabullenemediğini ve bu duruma ağladığını belirten Yusuf Zorlu'ya göre hatıraları yok edilmiştir:

“Ben memleketteyken oğlum evini buraya taşıdı ve eşimle ben de onun yanına yerleştik. Oğlum eski evindeki bütün mobilyaları attı ve burada yenilerini aldı. Torunlarımın odasının mobilyalarını da atıp yenilerini almış. Ben oturup ağladım çünkü hem o mobilyalar kullanılabilir durumdaydı hem de o mobilyalarla torunlarımla hatıralarım vardı. Ama yapacak bir şey yok, şimdiki gençler böyle istiyorlar” (12.11.2022 tarihinde 15 Temmuz Parkı'nda yapılan görüşme).

İnsanları kentsel dönüşüme ikna etmenin en kolay yolunun daha güvenli ve ekonomik olarak değerli konutlar, daha iyi bir çevre, daha çok sosyal donatı ve kentsel hizmetlere erişim vaatleri olduğu bilinmektedir. Süreç sonunda genellikle bunlar sağlansa bile giden ve kaybolan hatıralar bir hüznün ve acı kaynağı olabilmektedir. Yusuf Zorlu'nun torunlarının mobilyaları için yaşadığı durumu yaşlı bir çift evlerinin yıkılması esnasında yaşamışlardı. Esenler'de aldıkları bir arsaya kendilerinin inşa ettikleri binanın yıkılması hadisesini gözyaşları içinde seyreden yaşlı çift için birlikte meydana getirdikleri hatıralar ortadan kalkmaktadır. Esenler'in tarihine dair araştırmalar yapan Cihan Aktaş, inşaat firması sahibi Şevket Bilgiç'in bir hatırasını şöyle aktarıyor:

“On beş yıl önce Nene Hatun'da yerine apartman yapmak için bir karı kocanın evini yıkmaya başlamıştım. Kepçe vurup yıkarken bir baktım, ikisi de ağlıyor. Karı-koca ne zorlukla yaptıklarını anlatırken yaşlı kadın, ‘Aziz Amcan tuğla örerdin, ben tuğla çekerdim,’ diyordu. ‘Yahu amca, niye ağlıyorsun, bak, sana yepyeni bir bina yapacağız?’ diye sorduğumda, ‘Oğlum, biz binayı teyzenle sırtımızda kiremit taşıyarak yaptık,’ dedi.”

Bergson'a göre geçmiş, varlığını beyinde “depolanmış anı” olarak sürdürür ve insan belleğinde geçmişte yaşanan her deneyim, duyum ve izlenimin bellekte var olan bir olayla ilişkisi bakımından “anı” değeri vardır (Avcıoğlu & Akın, 2017, s. 423). Esenlerli yaşlı çift ekonomik olarak daha değerli bir konuta ve daha ergonomik çevreye kavuşacak olmakla

birlikte kaybolan anılarına ağlarken olay olarak “birliktelik” olgusuna işaret etmişlerdir. Birlikte ürettikleri ve bir daha asla başaramayacakları bir olguya atıfta bulunan yaşlı çift, Pierre Nora’nın, “Bellek her zaman yaşanan gruplar tarafından üretilen yaşamın kendisidir” şeklinde tanımladığı duruma işaret etmektedirler. Mekânın değiştirilmesi, binanın yeniden inşa edilmesi, eşyanın yenilenmesi gibi süreçlerin her biri birikmiş olan hatıraların ortadan kalkmasına sebep oldukları için acı da vermektedirler. Esenler’de yeni taşındıkları kentsel dönüşüm konutlarında komşularının yönlendirmesi ve telkinleriyle eşyalarını değiştirmek zorunda kalan İÖ bunu aslında istemeden yaptığını ancak karşı da gelemediğini söylerken pişmanlığını da ifade etmektedir:

“Buraya eski evimizdeki eşyamızı getirdik. Önceleri pek yeni hiçbir şey almadık ama kısa süre sonra komşularımızın da etkisiyle eşyalarımızın neredeyse tamamını değiştirdik. Geldiğimiz ilk günlerde hanım aynı binadaki komşularımızla tanışmak için evlerine gitti, onları da bize davet etti. Onların evinde yeni eşyaları görünce bizimkilerin pek de uyumlu olmadığını söylemeye başladı. Gelen komşular da bizim eşyaların yeni eve uymadıklarını söyleyince en sonunda mutfaktaki bazı eşyalar hariç her şeyi değiştirdik. Neredeyse kırk senedir kullandığımız bir masa vardı. Onu da attık. Şimdi düşündükçe ‘keşke atmasaydık’ diyorum. Çünkü o masada babamla yemek yemiştik ve bende birçok hatırası vardı. Gereksiz olarak da çok masraf etmiş olduk. Belki bir müddet daha hatırlarım ama sonra ben de unuttur giderim onları. Yani yanlış yaptık” (12.11.2022 tarihinde telefonla yapılan görüşme). Başkalarının telkiniyle yani onların beğenilerine göre hareket etmeyi Bourdieu şöyle açıklamaktadır: “Tüketiciler bakımından, insanlar neye göre tercihte bulunurlar? Beğenilerine bağlı olarak... Ama bu beğeniler en sıkça olumsuz biçimde karşımıza çıkarlar (bunlar genellikle başkalarının beğenileridir).” (Bourdieu, 2016: s. 197)

Diğer yandan bireylerin ve toplumların geleceğine yön verenin, geçmişin birikimi olduğu bilinmektedir. Bu birikim ise hatırlama olarak ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla geçmişte edinilen bu anıların varlığının, belleğin sosyolojik boyutu ile ele alınması gerekmektedir. Mekânın, çevrenin, eşyanın ve belleği oluşturan diğer imgelerin ortadan kalkması ve/veya değişikliğe uğraması hatıraları da ya tamamen ya da kısmen ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda Cihan Aktaş’ın tanımlamasıyla bir hatırlama susuzluğu yaşanmaktadır. Hatırlama susuzluğunu gidermenin yolu ise geçmişi radikal bir şekilde düşünceden kovan üslup ve yöntemleri baş tacı etmekten geçmemektedir (Aktaş, 2015, s. 117). Bu durumda, herhangi bir mimari ve mühendislik hizmeti almadan inşa edilmiş, donatı alanları olmadan oluşturulmuş,

en temel kentsel hizmetlere erişim zorluğu çeken kentsel dokuların yenilenmesi bir zorunluluk olsa da bunu yaparken kentsel hafızanın korunmasına veya taşınmasına imkân verecek tedbirlerin alınması önem taşımaktadır. Bu bağlamda standart iç tasarımlar yerine özellikle yaşlı bireylerin konutlarının iç tasarımlarında kendileri için önemli hatıraları olan eşyalar için özel bölümler oluşturulup onların kullanımı teşvik edilebilir.

Türkiye gibi ülkelerde kentsel dönüşüm uygulamalarının en çok akraba ve komşuluk ilişkilerinin yoğun yaşandığı gecekondu bölgelerinde yapıldığı bilinmektedir. Bu alanlarda var olan sosyolojik yapının faydaları olduğu gibi, kentsel süreçlere katılma açısından mahsurları da bulunmaktadır. Dönüşüm durumunda bu yapıların faydalı yönlerini saklayan, sakıncalı olanları ise ortadan kaldırıcı tedbirlerin alınması şehirlerin geleceği açısından önemlidir. Toplumsal hafızanın önemli bileşenleri olan akraba ve komşuluk ilişkilerini yeni mekânlara taşıyacak şekilde konut planlamasının belleğin aktarımı açısından faydalı sonuçlar ortaya çıkarabileceği düşünülerek yerleşim planlaması buna uygun yapılabilir.

Her taşınmada eşyaların bir kısmının eski olduğu ve “artık taşınmaya dayanamaz” düşüncesiyle atıldığı bilinmektedir. Bundan dolayıdır ki kentsel dönüşüm alanlarında eski eşyaların tamir edilmesine yönelik bir servis oluşturulması da mevcutların taşınmasını teşvik edici etki oluşturabilir.

5. SONUÇ

Fiziksel çevrenin ortaya çıkardığı sorunlar, yapı stokunun güvenli olmaması, sosyal entegrasyonu olumsuz yönde etkileyen toplumsal bozulmalar, ekonomik olarak işlevsizleşen kentsel doku, mekânın geçirgenliğini kaybetmesi, donatı alanı eksiklikleri, ulaşım problemleri, rekreasyon ve benzeri problemler gerekçesiyle ortaya çıkan ve temelde bir iyileştirme çalışması olan kentsel dönüşüm süreçleri sonucunda beklentilerin bir kısmı karşılanırken, bir kısmı önceden öngörülebilene, bir kısmı ise tahmin edilemeyen menfi sonuçlar da ortaya çıkmaktadır. Her kentsel dönüşüm sonucunda (yerinde dönüşüm olsa bile) kentsel mekân tamamen değişmekte, öncekinden tamamen farklı ortak alanlar ve konut tipi ortaya çıkmaktadır. Sementin, mahallenin, sokağın konutun, çevrenin ve eşyanın değişmesiyle birlikte hatıraları oluşturan maddî unsurlar da ortadan kalkmakta, dayanaktan mahrum kalan hatıralar ise bir müddet sonra tamamen yok olmaktadır.

Normal bir taşınmadan daha keskin değişiklikleri içeren kentsel dönüşüm taşınması, bir taraftan güvenli konut, sorun oluşturan alanların rehabilitasyonu, ekonomik kalkınma, daha fazla donatı alanı, daha yeşil çevre gibi birçok faydayı sağlarken diğer yandan ise kentsel

hafıza üzerinde de olumsuz tesirler yapmaktadır. Kentsel dönüşümün gerekçeleri arasında güvenli konut ihtiyacının ilk sırada olduğu Türkiye gibi ülkelerde bu uygulamadan vazgeçmek mümkün olmadığına göre olumsuz tesirlerini en aza indirecek önlemler konusunda hafızayı taşımaya ve korumaya yönelik bazı çalışmalar yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akan, Murat, (2006). *Ruhunu arayan şehir İstanbul*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayını.
- Aktaş, Cihan, (2015). *Şehir tutulması*. İz Yayıncılık.
- Aldo, Rossi, (1999). *The architecture of the city*. Cambridge, Massachusetts.
- Alic, Dijana, (2009). Mimarlıkların Pazar Yeri. “Saraybosna Belediye Binası: Belleğin Yer ve Ortamları, XXII. Dünya Mimarlık Kongresi’nden Seçme Bildiriler”, UIA 2005 İstanbul, TMMOB Mimarlar Odası.
- Alver, Köksal, “Mekân ve Aidiyet”, *İmaret Şehir Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran, 2010.
- Assmann, Jan, (2018). Kültürel bellek. (Çev. Ayşe Tekin), Ayrıntı Yayınları.
- Avşar Arık, Işıl, Kentte Yaşlanma ve Yaş Dostu Kentler: Eleştirel Bir Değerlendirme, *Senex Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*. Sayı 5, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1963124>.
- Bachelard, Gaston, (2008). Uzamın poetikası. (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları
- Bourdieu, Pierre, (2016). Sosyoloji Meselesi, (Çev. Filiz Öztürk, Büşra Uçar, Mustafa Gültekin, Aslı Sümer), Heretik Yayınları.
- Burcu Yılmaz, Ebru, (2019). *Edebiyat şehir hafıza*. Kesit Yayınları.
- Carmona, Michel, (2000). Paris’in kentsel dönüşümü haussmann uygulamaları. (Çev. Murat Aykaç Erginöz), GENAR.
- Ersoy, Melih, (2016). *Kentsel planlama ansiklopedik sözlük*. Ninova Yayınları.
- Guenon, Rene, (2006). Büyük üçlü. (Çev. Veysel Sezigen), İz Yayıncılık.
- Güçlü, A. Baki, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ü. Hüsrev Yolsal. (2002). *Felsefe sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/192499>, (erişim tarihi: 08.11.2022).

<https://sozluk.gov.tr>, (erişim tarihi: 29.10.2022).

<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/hafiza>, (erişim tarihi: 29.10.2022).

Jakobs, Jane, (2011). Büyük Amerikan şehirlerinin ölümü ve yaşamı. (Çev. Bülent Doğan), Metis Yayınları.

Nora, Pierre, (2022). Hafıza mekânları. (Çev. Mehmet Emin Özcan), Doğu Batı Yayınları.

Sakaoğlu, Necdet, “Kültürel Süreklilik İçin Tarihi Dokular Korunmalıdır”, *İmaret Şehir Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran, 2010.

Sayar Avcıoğlu, Seçil, Oya Akın, “Kolektif Bellek ve Kentsel Mekân Algısı Bağlamında İstanbul Tuzla Köyiçi Koruma Bölgesi’nin Mekânsal Değişiminin İrdelenmesi”, *İdealKent Dergisi*, Cilt 8, 2017.

Soykan, Ömer Naci, (2008). Uzam Bellek Bağıntısı Açısından Mimarlığa Bir Bakış, *Zaman-mekân*. Yayına Hazırlayanlar: Ayşe Şentüer, Şafak Ural, Özlem Berber, Funda Uz Sönmez, YEM Yayın.

Swartz, Dawid, (2018). Kültür ve iktidar, Pierre Bourdieu’nün sosyolojisi. (Çev. Elçin Gen), İletişim Yayınları.

Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği, *Yerel Yönetimler, Sorunlar, Çözümler*. TÜSİAD-T/95-9/184.

Yılmaz, Ahmet, (2016). *Kentsel yaşam ve sürdürülebilirlik*. Esenler Şehir Düşünce Yayınları.

Yırtıcı, Hakkı, (2005). *Çağdaş kapitalizmin mekânsal örgütlenmesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.